

МИСАК О. І.,

старший викладач кафедри бізнесу і права
(Вінницький соціально-економічний
інститут Відкритого міжнародного
університету розвитку
людини «Україна»)

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.1.5>

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Проаналізовано роль юридичної відповідальності у контексті особливого значення цього правового феномену як одного з найбільш ефективних механізмів забезпечення правомірної поведінки суб'єктів права, засобу захисту інтересів особи, суспільства, держави, що в сучасних умовах набуває особливого значення. Розглянуто науково-теоретичні та практичні проблеми багатоаспектності юридичної відповідальності як однієї з вагомих гарантій дотримання прав та свобод людини і громадянина, особливо на етапі протидії військовій агресії Російської Федерації проти Української держави. Важливе значення має військовий супротив, економічний опір, дипломатичне протистояння та юридична протидія – щоденний потужний доктринальний супровід та практична робота як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Нині ефективним інструментом для комплексного вирішення згаданих проблем має стати юридична відповідальність і один з її видів – міжнародно-правова відповідальність. У результаті дослідження на підставі всебічного науково-правового аналізу виявлено низку проблем теоретичного та прикладного характеру. Так, у сучасній юридичній науці не спостерігається єдиних поглядів щодо термінологічної чіткості і розуміння юридичної відповідальності та її видів. Акцентовано увагу на тому, що відсутність змістовної характеристики, єдиного підходу до понятійного апарату фактично створює труднощі у правозастосовчій практиці та унеможлиблює дієву реалізацію цього правового феномену, створює тенденцію двозначного розуміння й зумовлює необхідність здійснення ґрунтовного наукового дослідження цієї надважливої тематики. Зроблені висновки, що подальші ґрунтовні дослідження юридичної відповідальності, її видів виведуть зазначену проблематику на новий фундаментально-методологічний рівень, а на загальнонауковому рівні вона стане світоглядною.

Ключові слова: юридична відповідальність, міжнародно-правова відповідальність, правопорушення, правомірна поведінка, права людини, держава.

Mysak O. I. On the question of the conceptual and category apparatus of legal liability

The role of legal responsibility in the context of special significance of this legal phenomenon as one of the most effective mechanisms of ensuring lawful behavior of the law subjects, means of protection of interests of the person, the society, the state that in modern conditions is acquiring special value is analyzed. The scientific-theoretical and practical problems of multifaceted legal responsibility are considered as one of the important guarantees of human and civil rights observance and freedoms,

especially at the stage of counteraction to the Russian Federation military aggression against Ukraine.

An important place in the list of measures to counter the aggressor is legal counteraction, which must be carried out in coordination with other measures of military, political, diplomatic, economic nature – both at the national and international levels.

Currently, an effective tool for a comprehensive solution to these problems should be legal liability, and one of its types – international legal liability. As the result of the study on the basis of a comprehensive, scientific and legal analysis a number of problems of theoretical and practical nature were revealed, so, in modern legal science there is no common view on terminological clarity and understanding of both legal responsibility and its types.

Emphasis is placed on the fact that the lack of meaningful characteristics and a unified approach to the conceptual apparatus actually creates difficulties in law enforcement practice and prevents normal implementation of this legal phenomenon, creates a tendency to ambiguous understanding and necessitates thorough research on this topic. It is concluded that further thorough research of legal responsibility, its differentiation, will bring this issue to a new fundamental – methodological level, and in the future at the general scientific level it will become a worldview one.

Key words: *legal responsibility, international legal responsibility, offenses, lawful conduct, human rights, state.*

Вступ. Однією з визначальних категорій права, без перебільшення, є юридична відповідальність. Однак сьогодні вимагає коригування її певною мірою консервативної парадигми. Водночас перед доктриною загальної теорії права постає питання неоднозначного тлумачення, залишаються суперечливими та вимагають обговорення поняття, ознаки, диференціація, а також аргументація достатності підстав для притягнення до юридичної відповідальності й механізмів її реалізації у контексті сучасних концептуальних поглядів на сутність і значення цього правового феномена. Варто зауважити, що актуальність теми дослідження визначається комплексом не тільки теоретичних, а й прикладних та методологічних факторів, які характеризують значення юридичної відповідальності і потребують подальшого вивчення та додаткового осмислення, що у перспективі може вплинути на встановлення змістовно правильних характеристик як юридичної відповідальності, так і її видів.

Теоретичні питання юридичної відповідальності були і є предметом досліджень багатьох відомих учених, таких як: С.С. Алексеев, С.М. Братусь, Н.В. Вітрук, О.С. Іоффе, Д.А. Ліпінський, О.Є. Лейст, М.С. Малейн, М.І. Матузов, О.Г. Мурашин, І.І. Лукашук, І.С. Самошенко, О.Ф. Скакун, М.Х. Фарукшин, Р.Л. Хачатуров, однак, попри конструктивні підходи цих та інших учених до вивчення вказаної тематики, це питання залишається важливим напрямом розвитку сучасної доктрини теорії держави і права.

Постановка завдання. Основною метою статті є з'ясування й конкретизація теоретичних та нормативних засад юридичної відповідальності, обґрунтування відповідності досліджуваних теоретичних основ сучасним тенденціям права.

Результати дослідження. Розвиток сучасних політико-правових процесів вимагає переосмислення сутності і соціального призначення багатьох правових явищ. Позиція пріоритету природних прав людини і громадянина над іншими цінностями передбачає послідовне утвердження ідеалів гуманізму, справедливості, формування високої правової відповідальності. Безумовно, однією з найбільш важливих гарантій дотримання прав людини і громадянина є юридична відповідальність. З її допомогою мають вирішуватися завдання забезпечення соціальної стабільності, охорони суспільства від правопорушень, захисту права власності, суверенітету, територіальної цілісності, розвитку і зміцнення демократії. Нині саме застосування положень юридичної відповідальності, а також теоретичних та норматив-

них засад міжнародно-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності, що викликає особливу увагу у зв'язку з порушенням суверенітету України сусідньою країною, має стати запорукою припинення правопорушення, притягнення правопорушника до покарання, а також зростання відповідальної правомірної поведінки учасників правовідносин.

Здійснивши збройну агресію проти Української держави, Російська Федерація (далі РФ) 20 лютого 2014 року анексувала частину нашої території, а саме півострів Крим, докорінно змінивши погляди на світові геополітичні процеси, похитнувши засади міжнародного права, порушуючи норми та принципи загальної теорії права. У Криму 16 березня 2014 року РФ провела нелегітимний референдум щодо статусу Криму. У подальшому, 18 березня 2014 року, в Москві відбулося підписання фейкового за всіма ознаками договору про прийняття Криму до складу РФ. Більша частина держав-членів ООН визнали ці дії незаконними [1].

Велика палата Європейського суду з прав людини, що знаходиться у Страсбурзі (Франція), 14 січня 2021 року винесла постанову щодо прийнятності міждержавної справи за позовом держави Україна проти РФ (стосовно Криму) № 20958/14 (частково) та перейшла до розгляду справи по суті [2].

У зазначеній постанові у справі України проти РФ щодо Криму суд вирішив, що «було достатньо доказів» за такими фактами порушення прав людини у Криму [2]:

- стверджуваного існування адміністративної практики насильницьких зникнень та відсутності ефективного розслідування у цьому зв'язку (стаття 2) [3];
- стверджуваного існування адміністративної практики жорстокого поводження (стаття 3) [3];
- стверджуваного існування адміністративної практики незаконних затримань (стаття 5) [3];
- стверджуваного існування адміністративної практики поширення законодавства РФ на територію Криму; встановлено, що з 27 лютого 2014 року суди, які діють на території Криму, не можуть вважатися такими, що встановлені законом (стаття 6) [3];
- стверджуваного існування адміністративної практики щодо примусового насадження російського громадянства (стаття 8) [3];
- стверджуваного існування адміністративної практики щодо незаконних обшуків приватної власності (стаття 8) [3];
- стверджуваного існування адміністративної практики щодо утисків, переслідування та конфіскації майна релігійних організацій, що не належать до Російської православної церкви (стаття 9) [3];
- стверджуваного існування адміністративної практики щодо припинення діяльності українських медіа (стаття 10) [3];
- стверджуваного існування адміністративної практики заборони публічних зібрань, а також залякування та незаконного затримання організаторів демонстрацій (стаття 11) [3];
- стверджуваного існування адміністративної практики щодо експропріації майна цивільних осіб та приватних підприємств без компенсації (стаття 1 Першого протоколу) [4];
- стверджуваного існування адміністративної практики щодо заборони української мови в школах та переслідування україномовних дітей у школі (стаття 2 Першого протоколу) [4];
- стверджуваного існування адміністративної практики щодо обмеження свободи пересування між Кримом та материковою частиною України в результаті фактичного перетворення РФ адміністративного розмежування на кордон (між Росією та Україною) (стаття 2 Протоколу № 4) [5];
- стверджуваного існування адміністративної практики щодо переслідування кримських татар (стаття 14 у поєднанні зі статтями 8, 9, 10 та 11 Конвенції та зі статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції) [5].

На підставі прийнятої постанови ЄСПЛ має розглянути по суті ці пункти звинувачень України щодо РФ [2].

Важливим, на наш погляд, у контексті притягнення РФ до відповідальності за незаконні дії щодо України є рішення того ж Європейського суду з прав людини, що було прийняте 21 січня 2021 року, з приводу міждержавного позову Грузії проти РФ. Предметом зазначеного позову були порушення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [3] під час міжнародного збройного конфлікту 2008 року. Справа розглядалася з 2009 року. Нині відомо, що ЄСПЛ визнав РФ відповідальною за порушення прав людини на окупованих нею територіях Грузії. Однак встановити, що порушення згаданої Конвенції у період 8–12 серпня 2008 року здійснювала саме РФ, ведучи активні бойові дії, суд на жаль, не спромігся.

Велика палата Європейського суду підтвердила вимогу Грузії, що Абхазія і Цхінвальський Регіон – це невіддільна частина Грузії, окупована Росією [6]. Водночас важливо, що суд встановив, що під час війни 2008 року Росія здійснила етнічну чистку щодо грузинів. Однак це рішення залишає жертви міжнародного збройного конфлікту без захисту, оскільки суд визнав, що під час збройного конфлікту Росія не здійснювала юрисдикцію над Південною Осетією, а несе відповідальність за зловживання південноосетинських військових тільки після його завершення 12 серпня 2008 року [6]. Звернемо увагу на те, що Європейський суд із прав людини вирішив, що йому складно розібратися у фактах, пов'язаних із бойовими зіткненнями за контроль над територією, хоча встановлення фактів – одне з його основних завдань. Для обґрунтування своєї позиції ЄСПЛ посилається на рішення у справі «Банкович та інші проти країн НАТО» 20-річної давнини, що виключило відповідальність європейських членів НАТО за бомбардування Югославії, хоча з тих пір практика Європейського суду сильно змінилася [7].

Зазначене свідчить про необхідність подальшого вивчення та додаткового осмислення теоретично-правових засад юридичної відповідальності та їх подальшого реального застосування.

Принциповим доктринальним питанням, що викликає серйозні розбіжності серед учених, є проблема визначення юридичної відповідальності як правовідносин. Окремі автори розглядають юридичну відповідальність у динаміці правовідносин, а обов'язок – як елемент відповідальності [8, с. 22; 9, с. 407]. Проте зауважимо, що правовідносини – форма реалізації відповідальності, а не сама відповідальність. Професор Д.А. Ліпінський, не поділяючи ідею тлумачення відповідальності як правовідносин, зауважує, що змішування відповідальності та форм її реалізації є неправильним, адже здатність відповідати – це умова відповідальності, а не вона сама [10, с. 43]. Дійсно, відповідальність – це суб'єктивна категорія, подібно до того, як суб'єктивне право й обов'язок – категорії особистісні. І те, що вони реалізуються у правовідносинах, не означає, що вони зливаються у якусь нову правову категорію, окрім того, що становлять зміст правовідносин.

Зауважимо, що відповідальність суб'єкта (правопорушника) кореспондує правомочностям іншого суб'єкта, що має право (можливість) у разі правопорушення примусити правопорушника до реалізації відповідальності. Очевидно, правомочність суб'єкта, що застосовує право, входить у зміст правовідносин, але не входить до змісту відповідальності правопорушника, наприклад, як право однієї особи не входить в обов'язок іншої особи. Це не означає, що юридичну відповідальність не можна досліджувати у взаємозв'язку з правовідносинами, більше того, з'ясування правової природи цих понять, виявлення їхнього місця в системі охоронних (захисних) правовідносин важливе для осмислення проблеми теорії юридичної відповідальності.

Ще одна концепція, що обговорюється науковцями, – це експлікація юридичної відповідальності як негативної правової оцінки, осуду дій (бездіяльності). Зокрема, науковці під юридичною відповідальністю розуміють оцінку діяльності правопорушника, яка виражається у вирокі суду чи іншого компетентного органу [11, с. 5]. На нашу думку, засудження правопорушника від імені держави є важливою ознакою відповідальності, яка, однак, не є обов'язковою, тому що правопорушник може бути звільнений від відповідальності або взагалі не виявлений.

П.А. Варул вважає, що «правова відповідальність може бути визначена як засуджуюча оцінка з боку держави щодо невиконання або неналежного виконання правових обов'язків, що виражається у змісті правових санкцій, каральних заходів». На думку вченого, оцінка вчиненого особою діяння міститься не у вирокі, а в самих санкціях правових норм [12, с. 34]. Слід зазначити, що вирок суду або іншого компетентного органу несе в собі каральний потенціал і обвинувачує як самого правопорушника, так і діяння, яке він вчинив. Тож негативна правова оцінка надається як діянню, так і особистості правопорушника.

Однак засудження правопорушника потребує примусу (наприклад державного). Загалом вважаємо, що зведення юридичної відповідальності за правопорушення тільки до негативної правової оцінки, осуду діянь не є правильним, це певним чином породжує оману, що реальне настання несприятливих наслідків, передбачених санкцією норми, не є юридичною відповідальністю. Ця концепція стоїть осторонь від інших концепцій, тому що не знайшла широкого визнання серед учених.

Також серед доктринальних поглядів можна виділити розуміння юридичної відповідальності як реакції суспільства на правопорушення. Р.З. Лівшиць визначає юридичну відповідальність «як реакцію суспільства на правопорушення. Будь-яке правопорушення має викликати реакцію суспільства. Ця реакція може носити найрізноманітніший характер, від осуду суспільством діяння і до осуду, який ґрунтується на вирокі суду» [13, с. 147]. Однак таке розуміння юридичної відповідальності все ж не має юридичного обґрунтування і не має чітких меж. Негативна чи позитивна реакція суспільства все ж відноситься до принципу невідворотності юридичної відповідальності, зміст якої визначається реакцією суспільства на правопорушення.

Висновки. Беручи до уваги все наведене, можна зробити загальний висновок, що юридична відповідальність – це нормативний, гарантований і забезпечений примусом, переконанням або заохоченням юридичний обов'язок щодо дотримання норм права, які реалізуються в правомірній поведінці суб'єктів права, що схвалюються державою або іншим уповноваженим органом, а в разі порушення – обмеженням прав майнового або особистого немайнового характеру. Юридична відповідальність має низку специфічних ознак, які дають змогу виділяти її серед інших видів соціальної відповідальності і суміжних правових категорій, а також має застосовуватися для ефективного забезпечення всіх аспектів юридичної відповідальності та якісного застосування кожного виду юридичної відповідальності; ґрунтується на правових нормах, формально визначена, є деталізованою, забезпечується примусом або переконанням чи заохоченням і, як наслідок, тягне за собою схвалення, заохочення або відповідне покарання.

Список використаних джерел:

1. Про територіальну цілісність України. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН. Міжнародний документ від 27.03.2014 № A/RES/68/26 [без передачі в головні комітети (A/68/L.39 u Add.1)] URL: https://www.un.org/ru/ga/68/docs/68res_nocte.shtml. (дата звернення: 18.01. 2021)
2. Grand Chamber decision Ukraine v. Russia (re Crimea). Complaints brought by Ukraine against Russia concerning a pattern of human rights violations in Crimea declared partly admissible. Ruling concerning an Inter-State application. Order: the International Court of Justice of 14.01.2021. URL: [Grand%20Chamber%20decision%20Ukraine%20v.%20Russia%20\(re%20Crimea\)%20-%20complaints%20concerning%20pattern%20of%20human-rights%20violations%20party%20admissible%20.pdf](https://www.icj.org/files/17201/17201.pdf) (дата звернення: 18.01. 2021)
3. Про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенція, ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.01. 2021)
4. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Протокол. Міжнародний документ. Ратифікація від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 19.01. 2021)

5. Протокол N 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї. Протокол. Міжнародний документ. Ратифікація від 17.07.1997, підстава – 475/97-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text (дата звернення: 19.01. 2021)
6. Judgment in the case concerning the armed conflict between Georgia and the Russian Federation in August 2008 and its consequences. Order [The International Court of Justice of 21.01.2021]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-207757%22%5D%7D>. (дата звернення: 21.01. 2021)
7. Ахметели Н., Пушкарская А. Грузия против России: Страсбургский суд принял решение по делу о войне 2008 года. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-55737376> (дата звернення: 21.01. 2021)
8. Жицинский Ю.С. Санкция нормы советского гражданского права: монография. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та., 1968. 122 с.
9. Мелехин А.В. Теория государства и права: учебник с учебно-методическими материалами. Москва: Маркет ДС, 2007. 640 с.
10. Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности: монография. Санкт-Петербург: Юрид. центр «Пресс», 2004. 387 с.
11. Оніщенко Н.М., Сунегін До питання про дослідження сутності інституту юридичної відповідальності. *Держава і право*. 2014. Вип. 65. С. 3–9.
12. Варул П.А. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности: монография. Таллин: Ээсти раамат, 1986. 152 с.
13. Лившиц Р.З. Теория права: учебник. Москва: Издательство БЕК, 1994. 224 с.

